

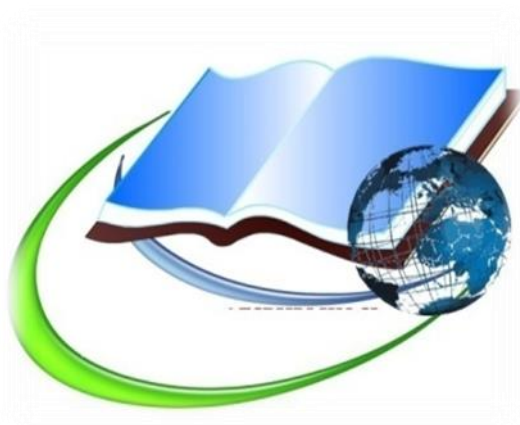
**QARAQALPAQSTAN RESPUBLIKASÍ XALÍQ
BILIMLENDIRIW MINISTRLIGI**

Respublika
Ta'lim Markazi

RESPUBLIKALÍQ OQÍW-METODIKA ORAYÍ

**2020-2021-OQÍW JÍLÍNDÁ ULÍWMA ORTA BILIM BERIW
MEKTEPLERINIŇ 9-KLASS OQÍWSHÍLARÍ USHÍN
JUWMAQLAWSHÍ QADAĞALAW IMTIXANÍN ÓTKERIW BOYÍNSHA
QARAQALPAQ TILI PÁNINEN METODIKALÍQ USÍNÍS HÁM
MATERIALLAR**

NÓKIS-2021

Ulıwma orta bilim beriw mákemeleriniń 9 - klass oqıwshıları ushın juwmaqlawshı mámleketlik attestaciyasın ótkeriw boyınsha metodikalıq usınıs hám materiallardı pul islew maqsetinde kóbeytiw hám tarqatıw qadaǵan etiledi.

Ulıwma orta bilim beriw mákemeleriniń metod birlespesinde basqıshlı qadaǵalaw imtixanları materiallarına 15-20% ózgeris kirgiziwge boladı.

Dúziwshi:

Z.Ismaylova – Respublikalıq oqıw-metodikalıq orayı metodisti.

QARAQALPAQ TILI

9-KLASS

Qaraqalpaq tili páninen oqıwshılardıń MBS da belgilengen bilim, kónlikpe, uqıplılıq hám kompetensiyalardıń elementleri qay dárejede qálipleskenligi, pikirin mazmunlı hám izbe-izlikte, qaraqalpaq tiliniń keń imkaniyatlarınan orınlı paydalanǵan halda anıq hám durıs bayan ete alıw uqıplılıǵı, pikir bildirip atırǵan tarawı boyınsha biliminiń keńligi hám tereńligi, teksttiń limalıq, stillik, sawatlılıq dárejesin anıqlaw maqsatında, 9-klass pitkeriwshileri qaraqalpaq tili páninen juwmaqlawshı attestaciya da dóretiwshilik bayan jazadı.

Bayan tekstleri 3 variantta tayarlanadı. Hár bir variantta bir tekst bolıp, hár bir tekst penen birge dóretiwshilik bayan jazıwdıń bir túri tiykarında tapsırma beriledi. Bir oqıwshı 3 konvertten birewin tańlap aladı. Tańlap alınǵan konverttegi tekst teması taxtaǵa jazıp qoyıladı. Dóretiwshilik bayan ushın berilgen tapsırma da taxtaǵa jazıp qoyıladı. Muǵallım tárepinen (230-260 sózden ibarat bolǵan) dóretiwshilik bayan teksti awızeki formada eki (zárúr bolsa úsh) márte oqıp beriledi, oqıwshılar esitken tekst boyınsha berilgen tapsırma tiykarında dóretiwshilik bayan jazadı.

Dóretiwshilik bayan kólemi keminde 3,5- 4 bet bolıwı lazım.

Belgilengen waqıt 2 saat (120 minut) bolıp, 5 ballıq sistemada bahalanadı. Kórkemlew qurallarınan paydalanıp, bayan jazıwda oqıwshı tekst mazmunına baylanıstırıp, óz betinshe ayırım waqıya, hádiyselerdi bayanlawı tiyis. Baslap beriw jolı menen bayan jazıwda oqıwshı berilgen tekstti dawam etip, onı tolıqtırıwı kerek. Tekst bayanı mazmunınıń tereńligi hám pikirdiń izbe-izligi talap dárejesinde bolıwı menen birge sawatlı jazılıwı kerek. Sonday-aq bayan jumısı joba tiykarında jazılıwı lazım. Anıq dúzilgen joba bayan jumısınıń tereń mánili hám pikir izbe-izliginde temeniń tolıq ashıp beriliwin támiyinleydi.

Dóretiwshilik bayan ushın eki baha (mazmunına hám sawatlılıǵına 5/5 túrinde qoyıladı.

Bayan jumısı tómenдеgi kriteriya tiykarında bahalanadı.

Baha	Mazmunı	Sawathılıǵı
“5”	<p>jazba jumıstıń jobası tema mazmunın tolıq qamtıp alǵan bolsa; mazmunı tema jobası menen tolıq sáykes kelse; jazba jumıstıń mazmunı sistemalı, úzliksiz túrde ashıp berilmegen bolsa; jazba sóylewdiń leksikalıq sóz baylıǵı, sózlerdiń óz ornında qollanıwı hám sintaksislik gáp qurılısınıń hár qıylılıǵı menen ajıralıp tursa; jazba jumısta milliy hám insanıylıq qádiriyatlar tiykarında hikmetli sózler, naqıl-maqallar, statistikalıq maǵlıwmatlardan orınlı paydalanǵan bolsa hám keltirilgen maǵlıwmatları dálillengen bolsa; jazba jumısta adabiy til ólshemlerine ámel qılınǵan halda, tema mazmunı házirgi dáwir menen baylanıslı ulıwmalıq juwmaq shıǵarılgan bolsa.</p>	<p>Tekst sulıw qol jazba menen jazılıp, 1 imlalıq , 1 irkilis belgisi boyınsha, 1 grammatikalıq qátesi bolsa, bul 1/1/1 túrinde belgilenedi.</p>
“4”	<p>jazba jumıs jobasına sáykes mazmunı tolıq ashıp berilgen, lekin ayırım orınlarda keltirilgen waqıya-suwretlewlerde anıq emes jerleri bolsa; jazba jumısta milliy hám insanıylıq qádiriyatlar tiykarında hikmetli sózler, naqıl-maqallar, statistikalıq maǵlıwmatlardan orınlı paydalanǵan bolsa, lekin óz betinshe pikirlewde izbe-izlik az ǵana buzılǵan bolsa; jazba jumısta tildiń leksikalıq, grammatikalıq dúzilisi hár qıylı qollanılgan bolsa; Tekst mazmunınıń qurılısı tákirarlanbaslıǵı hám sáwlelengenligi menen ajıralıp tursa; tema ádebiy til ólshemlerine ámel qılınǵan, ulıwmalıq juwmaqlanǵan bolsa, biraq tekste temadan biraz shetke shıqqan bolsa;</p>	<p>Bul jazba jumısta qáteler sanı tómenдеgishe bolǵanda: 2/2/3; 1/3/3; 0/4/3. Biraq, grammatikalıq qáteler sanı 3, imlalıq qátelerdiń sanı 2 qáteden aspawı kerek.</p>
“3”	<p>jazba jumıs jaqsı jazılǵan, lekin tekstдеgi 3-4 faktlerde qátelikler bar bolsa; jazba jumısta belgilengen temadan shetke shıǵıwlar (temaǵa baylanıslı bolmaǵan maǵlıwmatlar) bar bolsa; jazılǵan teksttiń temaǵa sáykesligi 70% tómen bolǵan jaǵdaylarda; Teksttiń joba tiykarında ashıp beriliwinдеgi izbe-izlik buzılsa; jazba túrde pikirin jetkerip beriwde sóz baylıǵı joq, gáp dúziw usılları bir túrde bolsa; Teksttiń qurılısında qátelikler bar, tema ashıp berilmegen.</p>	<p>Bunda qáteler tómenдеgisge bolǵanda: 0/5/7; 1/4-7/4; 2/3-6/4; 4/4/4; 3/5/4</p>
“2”	<p>jazba jumıstıń mazmunı jobaǵa durıs kelmegen bolsa; maǵlıwmatlarda qátelikler kóp bolsa; Teksttiń temaǵa sáykesligi 50% den tómen bolsa;</p>	<p>Qáteler sanı túrlishe bolıwı múmkin: - jazba jumısta irkilis</p>

	<p>Temanı ashıp beriwde izbe-izlik joq, tema menen joba bir-birine sáykes kelmese; jazba jumıstıń tekstinde qısqa bir tipdegi ulıwmalıq sózlardı orınsız qollaw jaǵdayları ushırasa;</p>	<p>belgisi boyınsha qátelikler qansha bolıwına qaramastan, 5 imlalıq bolsa, - 8 yamasa onnan kóp irkilis belgisi boyınsha, imlalıq, grammatikalıq qáteler sanı 5 bolǵanda.</p>
“1”	<p>Joqarıdaǵı kórsetilgen kriteriyalardan tómen jazılǵan tekstke qoyıladı.</p>	<p>7 hám onnan kóbirek grammatikalıq qátelikler bolsa.</p>

Esletpe:

1. Jazba jumıstı bahalawda oqıwshınıń óz betinshe rkin pikiri, salıstırıwı, suwretlep beriw usılları, dáwirge say talqılawları, jazba sawatlılıǵı, gáp dúzilisiniń tákirarlanbaslıǵı, pikirlerdi orınli qollanılıwı, dóretiwshilik penen qatnas jasawına qaray bir balǵa joqarılatıp qoyıwǵa boladı.
2. Eger teksttiń kólemi belgilengen betten 1,5 yaki 2 ese kóp bolsa, joqarıda kórsetilgen ólshemlerden bir balǵa joqarı qoyıwǵa boladı. Biraq, “5” baha qoyılatuǵın jazba jumısta bul esapqa alınbaydı. Máselen “4” baha qoyılatuǵın jazba jumısta qátelerdiń sanın hár birinen (joqarıda belgilengen imlalıq, isrkilis belgisi kibi) 1 , “3” qoyılatuǵın jazba jumısta 2 ge joqarılatıwǵa boladı.
3. Teksttiń teması ulıwma ashıp berilmegen bolsa, birinshi baha tuwrıdan-tuwrı qanaatlandırarsız baha qoyıladı.

Qaraqalpaq tili **9-klass**

Qaraqalpaq tili páninen dóretiwshilik bayan temalarınan úlghiler

I VARIANT

Watandı mártler qorgaydı

Milliy qáwipsizlik, eń dáslep mámlekettiń qurallı kúshlerine baylanıslı. 1991-jılı Ózbekstan Respublikası mudafaa ministrliǵı dúzildi. Ózbekstan Respublikası parlamentiniń 1992-jılı 14-yanvarda qabıl etilgen „Ózbekstan aymagında jaylasqan áskeriy bólimler, oqıw shólkemleri haqqında,“ ǵı qararı tiykarında Ózbekstanniń óz Qurallı Kúshleri shólkemlestirildi. 1992-jılı 2-iyunda Nızam qabıl etildi hám „14-yanvar- Watan qorgawshılar kúni,“ dep dagazalandı. Ǵárezsizlik jıllarında bárshe tarawlarda erisilip atırgan, pútkil dúnya háwes penen qaragan jeńis hám tabıslardıń tıp tiykarında eń áwele tınıshlıq hám abadansılıq degen ullı jemisler bar. Áne usı jemislerdi abaylap asırawda milliy armiyamız bekkem tayanışımız ekeni anıq. Haqıyqatında da biziń qorganlarımız bolgan áskerlerge watanniń, xalıqtıń isenimi úlken. Watandı qorgaw – hárbir perzenttiń eń ádiwli wazıypası. Xalqımızdıń túnde tınısh uyıqlap, kúndiz biygam jasawı tınıshlıǵımızga kepil bolıp turgan insanlardıń –Watan qorgawshılardıń barlıǵı biz ushın baxıt. Ózbekstan Respublikası konstituciyasınıń 52-statıyasında „ Ózbekstan Respublikasınıń qorgaw - Ózbekstan Respublikasınıń hárbir puqarasınıń wazıypası. Puqaralar Nızamında belgilengen tártipte áskeriy xızmetin ótewge májbur,“ dep kórsetilgen. Elimizdiń tınıshlıǵın kózdiń qarashıǵında qorgap, óz azamatlıq wazıypasınıń mártlik penen atqarıp atırgan Watan qorgawshılarımızga sheksiz minnetdarmız. Ráwiyatlarga qaraganda „Jer júzinde eń bay hám eń tınısh jer qaysı?-dep soraganında bir danıshpan adam: Bunday mákan miyweli terekler egilip, miywesi kóp bolgan, adamları ózlerinen awıstırıp, sawap ushın basqalarga úlestirip, jaqsılıq etken jurttı,“ - degen eken.

Názerimizde tap sol danıshpan adam biziń Watanımız haqqında aytıp atırganday seziledi. Júregi Watanga degen patriotlıq sezimlerde tolı márt shegarashılarımız ar-namis hám maqtanışqa, denesi kúsh-jigerge, mártlik hám sadıqlıqqa tolıp-tasıp, Watan qorgap atır.

Tapsırma:

Tekstke joba dúzip, teksttiń mazmunın saqlaǵan halda izin óz pikirińiz benen dawam ettiriń.

II VARIANT

Tınıshlıq- eń ullı baylıq

Hárbir insan ózi tuwılıp ósken jerin Watan dep esaplaydı. Watan – kindik qanımız tógilgen ana topıraq, mehriban anamızdıń jaǵımlı dawısı jańlagan háyyiw, usı háyyiwdi esitip uyqılaǵan altın besigimiz, tay-tay atlaǵan bosaǵamız. Atababalarımızdıń, ne-ne márt insanlardıń qanı tógilgen, ullı oyshıl hám alımlardı dúnyaga keltirgen muqáddes jer. Ózbekstan Qaharmanı Azat Sharafuddinovtıń mına sózleri bar: „ Áziz zamanlasarım, Alla tala bizge Ózbekstanday ullı, baǵlarında búlbúl sayraytuǵın, qısında báhár nápesi urıp turatuǵın, adamları kishi peyil hám miymandos eldi inam etkeni ushın mın-mın minnetdar bolıwımız kerek.

Shında da bunday gózzal úlke qay jerde bar eken? Ana Watanımızdıń tákirarlanbas gózzal tábiyatı, adamlarınıń keń peyilligin basqa hesh jerde ushırata almaymız. Álbette, bunday azat hám abat kúnler, erkin hám parawan turmısımız ata-babalarımızdıń mártligi hám pidáyiliginiń arqasında erisildi. Usınday baxıtlı turmısımızdıń qádirine jetiw – hárbirimizdiń ádiwli waziypamız. Ana Watanımızdıń bir qarıs jerin kózdiń qarashıǵınday saqlaw – biz ushın perzentlik parız dep bilemiz. Ózbekstan Qaharmanı, shayır I. Yusupov „Eki sóz qosıǵında:

Hadal miynet penen gúllentip elin,

Ózbek ózi biler jasawdıń jolın, Elge hám dúnyaǵa tilegi onıń,

Tınıshlıq, tatıwlıq degen eki sóz -dep tárıpleydi.

Tınıshlıq – dúnyadaǵı eń ullı baylıq. Danıshpanlarımız aytqanıday dúnyada úsh nárseniń qádirine jetiw kerek. Bular: ata-ana, densawlıq hám tınıshlıq. Búgingi baxıtlı demlerimizdiń negizi de tınıshlıqtıń arqasında bolıp atır. 1991-jıl 31-avgust. Bul sáne Watanlaslarımız qálbinde mór lenip qalǵan umıtılmas sánelerdiń biri bolıp esaplanadı. Sebebi bul kúni elimiz azatlıq tańlarına baxıtlı demlerine jetisti.

Tariyxqa názer salsaq, saqıp qıran Ámir Temur babamız tuwılǵan jerimizdiń erk-ıqrarın qaytarıw ushın Sultan Bayazid, Toxtamıshxan, Ilyasxoja sıyaqlı dushpanlarga qarsı mártlershe sawashlar alıp bardı. Bunday bahadır insanlar qatarına Mırza Ulıgbek, Jalalatdin Manguberdi, Zahriddin Muhammed Babur sıyaqlı insanlardı tilge alsaq arzıydı. Eger usınday márt insanlar bolmaganda búgingi jetiskenliklerge erispegen, házigidey keń hám zamanagóy imaratlarda jasamaǵan bolar edik. Elimizdegi usı tınıshlıqtıń arqasında bizdi putkil dúnya tán aldı. Óz bilimimiz hám qábiletimiz benen jáhán maydanlarına shıqtıq. Qúdiretli mámleketler qatarında úrp-ádetlerimiz, dástúrlerimiz, tariyxıy esteliklerimiz benen jáhándi tań qaldırıp kelmekte.

Tapsırma:

Tekstke joba dúzip, teksttiń mazmunın saqlaǵan halda izin óz pikiriniń benen dawam ettiriń.

III VARIANT
Dana sawdager

Alisher Nawayınıń ákesi Alisherdiń jas gezinde qaytı boladı. Alisher ákesi qaytı bolgannan keyin óz qalasında tura almay Samarqandqa barıp, mediresede oqıydı. Kóp qıyınshılıqlar menen oqıwın tamamlap jáne usı qalaga qaytı. At-kóliksiz piyada júrip bir neshe kún degende bir tawga keledi. Bul jerde bir músápir shopan menen ushırasıptı. Alisher Nawayı ózin kóterip ósirgen shopandı dárhal tanıptı. Ğarrı da onı tanıptı. Dárhal belbewin jawıp nan, sút penen miyman qılıptı.

– Bul qoylar kimdiki? – dep soraptı Alisher Nawayı. - Balam, bul qoylardıń bári siziki. Oqıwda júrgenińde ákeńizden qalğan mallar hárkimniń qolında qalıp edi. Ákeńiz tiri waqtında eki júz qoydı sizge atap mağan tapsırğan edi. Bul qoylar házir kóbeyip jeti júzden astı. Ákeńizdiń wásiyatın orınlağanıma quwanışlıman. Bul qoylardı endi sizge tapsıraman-dedi.

Alisher Nawayı bir neshe kún shopanıń úyinde miyman boladı.

Qoylardıń eki júzin ajıratıp ğarrıǵa beripti. –Ata, siz bala-shaǵalı adamsız, mına qoylardı xızmet haqıńız ushın alıń! Shopan júdá quwandı. Alisher Nawayı qalğan bes júz qoydı aydap bazarga ákelipti. Bul qoylar júdá semiz bolǵanlıǵı ushın átirapın qarıydarlar orap alıptı.

- Qoyıńız neshe pul?- dep soraptı adamlar. - Men qoyımdı nesiege sataman. Pulın patsha ólgen kúni beriw shárti menen. Shárti kóngen kisi birewden jeteklep kete bersin!- deпти.

Bazardaǵı adamlar dárhal talasıp, qoylardı birewden alıp ketipti. Sol kúni jansızlar bul xabardı patshaǵa jetkeripti.

–Áy, patshayım búgin bazarda bir qálender táqilette kiyingen jigit kelip, bes júz qoydı xalıqqa nesiege tarqatıp jiberdi. Pulın patsha ólgen kúni beresizler dep sizge ólim tiledi deпти. Sonda patsha gázepkenip:

-Barıńlar, sol qálenderdi meniń aldım aıp kelińler,- dep buyırıptı. Dárhal onıń qolın arqasına baylap, patshanıń aldına alıp kelipti. Patsha qarasa óziniń jaslıǵında birge oqıǵan dostı Alisher Nawayı eken.

-Ne ushın sonsha qoydı xalıqqa berip jiberdińiz? Meniń ólimim sizge nege kerek bolıp qaldı?- deпти patsha.

–Áy, dostım, men nadurıs is qılǵanı joq. Siziń patsha bolǵanıńızdı esitip, qoylardı tarqatıp jiberdim. Solay-aq berip jiberiwim múmkin edi. Biraq bazıbir adamlar tegin maldan qorqadı. Sonıń ushın qoydıń pulın patsha ólgen kúni beresizler dep aytım. Endi qoylardı alıp ketken adamlar „ Patshamız ólmegey, patsha ólse, sawdager pulın soraydı dep sizge ómir tilep júredi,„ - deпти. Alisher Nawayınıń bul danalıǵına patshanıń kewli tolıp , onı wázir etip tayınlaptı.

Tapsırma:

Tekstke joba dúzip, teksttiń mazmunın saqlaǵan halda izin óz pikirińiz benen dawam ettiriń.